

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В статті розглядаються різні теоретико-методологічні підходи до поняття глобалізації. Визначено, що для дослідження процесів глобалізації повинна бути створена певна теоретико-методологічна база. Зазначено, що аналіз процесів глобалізації і вплив їх на Україну треба проводити не тільки з урахуванням ситуації, яка склалася в світі, але і з урахуванням історичного розвитку української державності.

Ключові слова: глобалізація, метод, методологія, історичний і системний підходи, етнічна глобалізація, ідентифікація, самозбереження.

В статье рассматриваются различные теоретико-методологические подходы к понятию глобализации. Определено, что для исследования процессов глобализации должна быть создана определенная теоретико-методологическая база. Указано, что анализ процессов глобализации и влияние их на Украину надо проводить не только с учетом сложившейся ситуации в мире, но и с учетом исторического развития украинской государственности.

Ключевые слова: глобализация, метод, методология, исторический и системный подходы, этническая глобализация, идентификация, самосохранение.

The article discusses various theoretical and methodological approaches to the concept of globalization. Determined that for investigation of globalization should be established by a theoretical and methodological framework. Noted that analysis of globalization processes and their influence on Ukraine should be done not only with regard to the situation in the world, but taking into account the historical development of Ukrainian statehood.

Key words: globalization, method, methodology, historical and systematic approaches, ethical globalization, identity, self-preservation.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження полягає в тому, що процес глобалізації – це не тільки одна з основних тенденцій світового розвитку, але й нова система міжнародних економічних і політичних відносин, яка формується в сучасному світі. Тому для дослідження процесів глобалізації має бути створена певна теоретико-методологічна база, яка, на нашу думку, повинна враховувати, по-перше, систему понять, які характеризують проблему, по-друге, закономірності, форми організації самого процесу глобалізації, по-третє – певну методологію, яка поєднає методи, прийоми, техніку, процедури та операції дослідження в певну систему, за допомогою якої можна найоптимальніше вирішити поставлені завдання; по-четверте, теорії і концепції, за допомогою яких обґрунтовується процес глобалізації, його позитивні і негативні наслідки.

Таким чином, теоретико-методологічне обґрунтування проблем глобалізації сьогодні – актуальне питання, тому що дозволяє не тільки усвідомити вплив процесів глобалізації на процеси збереження державності, етнічної ідентичності, але й

спланувати шляхи адаптування країни до нових реалій. Автор вважає, що аналіз процесів глобалізації, їх теоретико-методологічне дослідження і обґрунтування треба проводити не тільки з урахуванням ситуації, яка склалася в світі, але і з урахуванням історичного розвитку української державності.

Метою статті є вивчення теоретико-методологічних підходів до вивчення процесів глобалізації, усвідомлення впливів глобалізації на процеси збереження української державності, ідентичності, українського етносу.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми глобалізації перебувають у центрі уваги багатьох сучасних українських та зарубіжних науковців, представників різних соціально-гуманітарних наук, таких як А. Гальчинський [1], К. Гордєєв [2], В. Демещенко [3], М. Льїн [6], О. Картунов [7], І. Кон [8], В. Кувалдін [9], Л. Нагорна [12], А. Панарін [13], В. Пашенко [14], Ф. Фукуяма [17] тощо.

Виклад основного матеріалу

Глобалізація як явище виникла ще в період Нового часу. Термін «глобалізація» походить від

англійських слів «globe» – земна куля, «global» – світовий, всесвітній [7, с. 170]. Термін епізодично застосовувався впродовж багатьох десятиліть, проте лише на початку 60-х років XX ст. це поняття було введено в широкий науковий обіг. Згідно з визначенням Міжнародного валютного фонду, глобалізація – це «вільне пересування потоків ідей, людей, благ, послуг і капіталів, що ведуть до все більш зростаючої інтеграції економіки і суспільства» [10, с. 112], але сьогодні прогрес глобалізації вже «охоплює не тільки економіку, сферу підприємницької діяльності, але і політичну, і соціальну сфери» [10, с. 124]. А. Панарін вважає, що «глобалізацію можна визначити як процес ослаблення традиційних територіальних, соціокультурних і державно-політичних бар'єрів (ізолюючих народи один від одного і в той же час оберігаючих їх від нерегульованих зовнішніх дій) та становлення нової, «безпротекціоністської системи» міжнародної взаємодії і взаємозалежності» [13, с. 149].

Отже, наведені вище визначення глобалізації дозволяють зрозуміти, що термін «глобалізація» не має однозначного тлумачення. На думку дослідників, до його визначення можна виділити чотири основні підходи. Перший: глобалізація – процес зміцнення зв'язків між найвіддаленішими куточками планети. Другий: глобалізація – процес поширення по всій планеті єдиних, спільних для всього людства технологій, культури, ідей, ціннісних орієнтацій, способу життя, поведінки тощо. Третій: глобалізація – виникнення спільних для світового співтовариства проблем, зокрема, економічних, політичних, мілітарних, екологічних та ін. Четвертий: глобалізація – процес зростання спільних вселюдських інтересів у всіх сферах людського буття, породжуваних збільшенням взаємозв'язків та взаємозалежності країн і народів [7, с. 170-171].

Системно-структурний аналіз, який застосовуємо для аналізу процесів глобалізації, дозволяє на підставі аналізу функціонування елементів системи – суб'єктів діяльності структурувати процеси глобалізації, виявити між ними взаємозв'язки, їх характер, види, форми.

Реалізація зазначеної в статті мети можлива, на нашу думку, завдяки застосуванню історичного і системного підходів. Історичний підхід використовуємо для розгляду явища глобалізації, взаємозв'язку його історичних форм. Це дає можливість прогнозувати процеси глобалізації, які існують сьогодні, за межі сьогодення для того, щоб на цій основі відтворити ще не існуючу модель майбутнього глобального світу.

Застосовуючи історичний підхід, треба зазначити, що процес глобалізації починається з XVI ст. і пов'язаний з колосальним накопиченням капіталу та посиленням політичних можливостей таких країн, як Іспанія, Голландія та Англія. У своєму розвитку процес глобалізації пройшов три основних етапи:

– *перший етап: XVI-XIX ст. – епоха становлення індустріальної цивілізації* (Великі географічні відкриття, промислова революція, утворення колоніальних імперій, формування світового ринку, виникнення міжнародної торговельно-економічної співпраці);

– *другий етап: перша половина XX століття – епоха становлення імперіалізму* (посилення боротьби за колоніальний перерозподіл світу, зародження національно-визвольного руху в колоніальних країнах і загальне панування державно-монополістичного капіталізму на основі кейнсіанських уявлень про ринкові механізми регулювання);

– *третій етап: друга половина XX століття – епоха краху колоніальної системи імперіалізму і формування основ постіндустріального суспільства* (поява великої групи молодих незалежних держав, утворення ООН і розширення її функцій, виникнення і швидке розповсюдження транснаціональних корпорацій (ТНК), утворення наднаціональних валютно-фінансових органів (МВФ, Світовий банк й ін.), створення НАТО, ВТО, Римського клубу та інших міжнародних організацій, різке посилення інформаційних потоків призводить до завершальної стадії глобалізації, а закінчення холодної війни сприяє формуванню однополюсного світу, в якому головну роль відіграє так званий «золотий мільярд» населення Заходу) [9, с. 13]. Отже, процес глобалізації з кінця 80-х років буквально «накрив» посттоталітарні країни [7, с. 171].

Таким чином, історичні форми існування глобалізації як явища означають, що сучасний стан глобалізації – це закономірний результат попереднього розвитку і одна з основних тенденцій сучасного світового розвитку, яка впливає на виникнення нової системи міжнародних економічних і політичних відносин. Політолог А. Панарін, визначаючи сучасний світ як глобальний, відносить факт взаємозалежності країн і народів, переплетення їх історій, зростання впливу зовнішніх чинників на внутрішній національний розвиток, поступове формування в якихось вимірюваннях єдиного економічного, інформаційного, науково-технічного й інших «просторів» [13, с. 149].

Аналізуючи процеси глобалізації з точки зору системного підходу, можна вважати, що вся світова історія – це свого роду «сукупність повільних і швидких кроків держав і народів у напрямі глобального зближення» [15, с. 232]. Сьогодні в умовах глобалізації влади створення наднаціональних фінансових (МВФ, Світовий банк), військових (НАТО), торговельних (ВТО, Римського клубу) й ін. утворень призводить до створення нового світового порядку [2] та породжує нові питання, які раніше не були очевидними і безпосередньо не впливали із запропонованих для ознайомлення публіці аналітичних схем. Якщо спробувати їх узагальнити, то вони зводяться до наступного:

– по-перше, у контексті глобалізації влади та територіальної глобалізації хоча і не можна виправдати, але можна зрозуміти інтервенцію проти суверенних держав, які не бажають жити під диктовку глобальних комісарів: перебудувувати свою економіку, політичний устрій тощо. Зрештою, відповідно до ідеології глобалістів, «узгоджена редукція незгодних» є одним із принципів «нового світового порядку» [2]. Тому на місці повалених «тоталітарних режимів» (так зазвичай виправдується агресія) будуть утворюватися території тотального беззаконня – зони адміністративного хаосу, чорні діри, які всмоктують в себе і безслідно розчиняють колосальні фінансові капітали, зате викидають у порядокований «цивілізований» світ, як правило, деякий стратегічний сировинний ресурс, а, крім нього, наркотики, біженців та терористів. У Європі такими є Албанія і Косово. У Центральній Азії – Афганістан, на Кавказі – Чечня, на Близькому Сході – Палестина та Іран [2];

– по-друге, процеси культурно-ідеологічної глобалізації, тобто «уніфікація культурних уподобань людства», породить не тільки примітивізацію культури взагалі, але її наслідком стане протестний рух з боку людей, які не бажають уподібнюватися амебам;

– по-третє, за економічною глобалізацією, тобто «укрупненням організаційних структур економіки», «провідною роллю великих компаній» та «створенням і діяльністю глобальних торгово-економічних об'єднань і союзів» [2], насправді стоїть ні що інше, як трансформація глобального ринку з національно-державного в ринок, поділений між глобальними фінансовими групами і транснаціональними корпораціями та керований наднаціональними фінансовими, адміністративними і поліцейськими інститутами, створеними спеціально для цього елітами країн «великої вісімки» [2]. О. Картунов такий вид глобалізації називає фінансово-економічною глобалізацією, яка призводить до того, що політика «опори на власні сили», економічного ізоляціонізму й автаркії – не просто не вигідна, а шкідлива і майже неможлива річ, але фінансово-економічна глобалізація створює матеріальну базу для всіх інших форм глобалізації [7, с. 171].

З точки зору цивілізаційного підходу, на думку С. Хантінгтона, світова еліта «єдина в своїй вірі в індивідуалізм, ринкову економіку, політичну демократію – загальні для західної цивілізації поняття. Люди Давосу контролюють практично всі міжнародні інститути, багато хто з них відіграють не останню роль у світових урядах, в їх розпорядженні – основна частина світового економічного і військового потенціалу». Він вважає, що ця історична сила не може стати на чолі процесу зближення країн, об'єднаних мовою, релігією, традиціями, історією, заради самозахисту перед загрозою поглинання. Згідно з С. Хантінгтоном, новий світ змусив народи і країни повернутися до кореневих основ [18, с. 67].

На думку Ф. Фукуями, економічні сили, «раніше породили націоналізм, замінюючи клас національними бар'єрами, створюючи централізоване, лінгвістично гомогенне співтовариство. Ці ж економічні сили тепер підштовхують до краху національних бар'єрів за допомогою створення єдиного інтегрованого світового ринку. Кінець націоналізму – лише питання часу» [17, р. 78]. Соціолог вважає, що глобальні економічні сили створюють новий світ, що відстає держави на другий план, оскільки капіталізм вимагає адекватної, освіченої робочої сили і мобільності як чинника зростання продуктивності праці, тому в майбутньому індивідууми будуть позбавлені необхідності визнаватися іншими, що приведе до культурної єдності людей [17, р. 78-79]. Згідно з С. Хантінгтоном, «колишні джерела ідентичності і системи підкорення владі зруйновані. Люди на своєму шляху з сіл в міста відірвалися від своїх коренів, одержуючи нову роботу або залишаючись безробітними. Вони користуються впливом серед величезних натовпів людей, що позбулися свого коріння і створюють з ними нові взаємозв'язки. Вони потребують нового джерела ідентифікації» [18, р. 67].

З точки зору системного підходу, аналізуючи процеси глобалізації, можна зазначити, що процеси глобалізації для України неоднозначні:

– по-перше, процеси глобалізації впливають на становлення української державності (вибір моделі майбутньої держави);

– по-друге, глобалізація в Україні не тільки уніфікує й інтернаціоналізує населення, але, вносячи у життя держави елементи західної демократії, стимулює процеси культурного і духовного відродження та прагнення до етнічної ідентифікації як титульної нації, так і національних меншин;

– по-третє, загальносвітові тенденції етнічної глобалізації (міграційні процеси, міжкультурні обміни, «американізація» тощо) створюють для України небезпеку втрати етнічної, культурної, економічної багатогранності, стирання етнічних, культурних відмінностей, нівелювання національних інтересів та цінностей.

Дослідники, які вивчають етнічний аспект глобалізації, вказують на ускладнення ідентифікаційних процесів в умовах глобалізації, тому що, з одного боку, формується щось на зразок глобальної ментальності, поширюються схожий спосіб життя, стандарт поведінки, ціннісні та мовні уподобання. З іншого – інтенсифікується процес утвердження народами групової, територіальної, етнічної ідентичності [12, с. 140].

Отже, уніфікація, втрата своєї національної культури спонукає народи до сплеску етнічної активності, пробуджує інстинкт самозбереження національних спільнот. Така активність, на думку І. Кона, виникає тому, що «ситуація, коли відступати вже нікуди, значно загострює почуття «малої батьківщини» і національної самоідентифікації. У малих народів це відбувається гостріше

й швидше, ніж у великих, панівних націй. Ця тенденція є всесвітньою» [8, с. 62].

А. Гальчинський вважає, що хоча глобалізація і впливає на зближення культур та національну ідентичність людей, проте таке зближення «ніякою мірою не означає формування будь-яких уніфікованих, кимось нав'язаних стандартів... Формула глобального суспільства базується на протилежному – зближення культур не шляхом універсалізації, а, навпаки, – на основі саморозвитку і самозбагачення» [1, с. 276]. Тому збереження національної ідентичності, на думку А. Гальчинського, – це «одна з принципових ознак індивідуалізації суспільного прогресу, у тому числі й глобального розвитку, його персоніфікації та олюднення. Це водночас і системна прерогатива глобального суспільства» [1, с. 276].

Глобалізація робить виклик ідентичності, що існувала раніше, об'єктивно впливає та трансформуює етнічні процеси, але все ж таки «помітне посилення взаємопов'язаності світу через взаємопроникнення окремих його фрагментів (просторових, демографічних, мовних, культурних, політичних, економічних тощо) є поки що не результатом, а лише «обіцяною» глобалізації». На думку М. Ільїна, «за всієї об'єктивності єдності світу його фрагментація – від екологічної та етнічної до цивілізаційної і соціально-класової – досі зберігається, а подекуди навіть загострюється через залучення до глобального контексту» [6, с. 188].

Не всі дослідники погоджуються з цими висновками, зокрема, Е. Заграва зазначає: «Якщо раніше одні нації завойовувалися, придушувалися іншими, то в умовах сьогодення глобальний, безликий, технократичний світ загрожує самому існуванню націй як окремих спільнот людей, що мають свої духовно-культурні ознаки та прикмети і спільне, окреме від інших націй, господарство. Уся історія націй – це боротьба з іншими націями за волю, за домінування, за переваги, за першість» [5, с. 5]. Отже, у глобально цілісній системі етноси не збагачують один одного, а взаємопоглинаються, культури не отримують імпульс для саморозкриття, а нівелюються, країни не коеволюціонують, співпрацюючи, а уніфікуються [11, с. 102]. С. Жижек вважає, що своєрідність народів відходить у минуле, у традицію, у фольклор й існує як пережиток минулого. Отже країнам, їхній культурній ідентичності, самому їх національному виживанню загрожує швидка атака культурної «американізації» – ціна занурення в глобальний капіталізм» [4, с. 81; 11, с. 102]. Це свідчить про потенціал західної моделі розвитку, яка визначає й уособлює цю тенденцію глобалізації» [3].

В Україні загальносвітові тенденції етнічної глобалізації лише починають проявлятися в окремих аспектах економічного, політичного та суспільного життя. Проте їх уже не може «не помічати» ні уряд, який вирішує масштабні управлінські завдання, ні громадяни, що стикаються з проблемами етнічних взаємин на побутовому рівні [14].

В Україні етнічна глобалізація до теперішнього часу виявилася, щонайменше, у двох суперечливих тенденціях. З одного боку, глобалізація уніфікує й інтернаціоналізує населення, а з іншого, вносячи у життя посттоталітарної держави елементи західної демократії, стимулює процеси культурного і духовного відродження, регіоналізацію і прагнення до етнічної ідентифікації як титульної нації, так і національних меншин. Отримавши можливість будувати власну національну й демократичну державу, Україна змушена рахуватися з правами національних меншин та забезпечувати їх реалізацію. При цьому на державному рівні ще до сих пір не сформульовано чіткої концепції національної безпеки та етнічної політики, що не дозволяє вирішити цілий ряд проблем, пов'язаних із регулюванням зовнішньої міграції в Україну. Отже, сьогодні збереження етнічної особливості народів, які населяють Україну, треба оцінюватися як вище досягнення цивілізації.

Автор вважає, що процеси глобалізації у світі й Україні однозначно трактувати не можна. Якщо глобалізація буде спрямована на природну співпрацю між державами і народами, то це позитивний напрям, який дає нові можливості для комунікації і спільних дій між народами, але якщо в ході глобалізації пануючою стане ідеологія, яка легітимізує необмежені дії гравців глобального ринку, концентрацію влади в руках транснаціональних корпорацій, це створить небезпеку для самоіснування національних країн. Тому в умовах глобалізації національні держави та міжнародні структури повинні почати процес «локалізації», приділяючи більше уваги сподіванням, традиціям і способу життя людей у конкретних регіонах і місцевостях.

Керівництвом до дії повинна стати думка, закладена у посланні християнських церков Європи урядам та громадськості: «Глобалізація драматично змінює природу влади. Демократично обрані уряди і їх делегати в міжнародних організаціях усе більше втрачають владу, поступаючи впливу міжнародній бюрократії, транснаціональним корпораціям, власникам засобів масової інформації та магнатам «глобального «фінансового капіталу». І далі: «Ми кидаємо виклик структурам влади, вимагаючи, щоб вони стали більш прозорими, відповідальними та представницькими. Народи світу повинні отримати контроль над глобальними політичними і економічними процесами» [16].

Зрозуміло, що документ має рекомендаційний характер, але сам факт включення християнських Церков до вирішення проблем глобалізації вимагає нових підходів до ролі глобалізації у світовому політичному житті.

Підбиваючи підсумки, треба зазначити, що неоднозначні підходи, думки щодо процесів, які відбуваються в умовах глобалізації, потребують розроблення нових теоретико-методологічних підходів до вивчення впливу глобалізації на політичне, етнічне існування народів і українського

суспільства зокрема. Процес глобалізації, створюючи глобальну за своїм масштабом взаємозалежність, не тільки містить небезпеку втрати культурної та національної ідентифікації, але й може стати умовою самозбереження культур і етносів, якщо народи зрозуміють, що зближення культур

може відбуватися не шляхом універсалізації, а, навпаки, на основі саморозвитку і самозбагачення народів.

Подальшого вивчення потребують теоретико-методологічні основи вивчення проблеми етнічного самозбереження українського етносу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальчинський А. С. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти : наук. вид. / А. С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2006. – 312 с.
2. Гордеев К. Системные «уязвимости» глобализации и возможный сценарий начала апокалипсиса [Электронный ресурс] / К. Гордеев. – Режим доступа : <http://kongord.ru/Index/Articles/sysvulnerglob.html>.
3. Демещенко В. В. Український погляд на глобалізацію. Український центр культурних досліджень, 1994-2009 р. [Електронний ресурс] / В. В. Демещенко. Українські культурні дослідження. Експериментальна веб-сторінка науковців українського центру культурних досліджень. – Режим доступу : http://www.culturalstudies.in.ua/sekcia_s_s4_3.php.
4. Жижек С. Война в Ираке: В чем заключается подлинная опасность? / С. Жижек // Логос. – 2003. – № 1. – С. 75–88.
5. Заграва Е. Глобалізація і нації / Е. Заграва. – К. : Фенікс, 2002. – 64 с.
6. Ильин М. В. Стабилизация развития // Мегатренды мирового развития / [отв. ред. М. В. Ильин, В. Л. Иноземцев]. – М. : Экономика, 2001. – С. 183–191.
7. Картунов О. В. Вступ до етнополітології : [науково-навчальний посібник] / О. В. Картунов. – К., 1999. – 300 с.
8. Кон И. Философские проблемы теории и практики национальных отношений / И. Кон // Вопросы философии. – 1988. – № 9. – С. 13–17.
9. Кувалдин В. Б. Глобализация – светлое будущее человечества? / В. Б. Кувалдин // НГ-сценарии. – 2000. – № 9. – С. 5–14.
10. Мегатренды мирового развития / [под ред. М. В. Ильина, В. Л. Иноземцева]; Центр исследований постиндустриального общества. – М. : «Экономика», 2001. – 295 с.
11. Михайлович В. Філософсько-культурологічний аналіз духовних параметрів глобалізації. / В. Михайлович // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. – Вип. 414-415. – Філософія. – С. 99–102.
12. Нагорна, Л. Політична мова і мовна політика / Л. Нагорна. – К. : Світогляд, 2005. – 315 с.
13. Панарин А. С. Глобальное политическое прогнозирование / А. С. Панарин. – М. : «Алгоритм», 2000. – 352 с.
14. Пашенко В. Этническая самоидентификация в эпоху глобализации: настоящее и будущее [Электронный ресурс] / В. Пашенко. – Режим доступа : http://dialogs.org.ua/print.php?part=project_ua&m_id=8902.
15. Уткин А. Н. Мировой порядок XXI века / А. Н. Уткин. – М. : Издатель Соловьев; Алгоритм, 2001. – 480 с.
16. Церкви Европы возвышают голос против глобализации [Электронный ресурс] / НГ Религии. – Режим доступа : http://religion.ng.ru/facts/2001-07-11/3_vote.html.
17. Fukuyama F. The End of History and the Last Man / F. Fukuyama. – N.Y.P., Free Press, 1992. – 417 p.
18. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order / S. Huntington. – N.Y., 1996. – 367 p.

Рецензенти: Кальниш Ю. Г. – д.н. з держ.упр., с.н.с.;
Смельянов В. М. – к.т.н., доцент

© Плохих В. І., Фуртатов В. С., 2010

Стаття надійшла до редколегії 05.11.2010 р.